

JANUSZ KOSTRZEWSKI
EWA ZASĘPA

CECHY OSOBOWOŚCI 10-, 13-LETNICH DZIECI Z LEKKĄ NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ*

Celem badań było określenie, czy występują istotne różnice i jakiego są one rodzaju między dziećmi z lekką niepełnosprawnością intelektualną a ich rówieśnikami o prawidłowym rozwoju pod względem nasilenia cech osobowości. Zbadano 279 dzieci w wieku 10-13 lat: 92 dziewczynki z lekką niepełnosprawnością intelektualną i 87 ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju oraz 50 chłopców z lekką niepełnosprawnością intelektualną i 50 chłopców o prawidłowym rozwoju. Do badań zastosowano 14-czynnikowy Kwestionariusz Osobowości R. B. Portera i R. B. Cattella. Wyniki badań ujawniły, iż dzieci niepełnosprawne intelektualnie charakteryzuje mniejszy poziom integracji osobowości, bardziej obniżone samopoczucie, mniejsze poczucie przystosowania do rzeczywistości, mniejsza dojrzałość emocjonalna oraz większa wrażliwość, poszanowanie zasad moralnych i innych ludzi.

Słowa kluczowe: cechy osobowości, niepełnosprawność intelektualna.

Główny problem badawczy, jaki analizowany jest w prezentowanym artykule, można ująć w następującym pytaniu. Czy dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną różnią się istotnie od swoich rówieśników o prawidłowym rozwoju intelektualnym pod względem wymiarów osobowości mierzonych 14-czynnikowym Kwestionariuszem Osobowości R. B. Portera i R. B. Cattella?

DR HAB. JANUSZ KOSTRZEWSKI, prof. APS, DR ZASĘPA EWA, Akademia Pedagogiki Specjalnej, ul. Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa; e-mail: zasepa@aps.edu.pl

* Część badań przeprowadzono w ramach projektu badawczego, finansowanego ze środków dotacji KBN na badania statutowe APS w roku 2004.

W literaturze przedmiotu stosunkowo rzadko podejmuje się tematy związane ze strukturą osobowości osób z niepełnosprawnością intelektualną. Można spotkać poglądy, iż zachowanie tych osób jest wyznaczone przede wszystkim przez deficyty w sferze poznawczej, nie docenia się zaś w tym względzie znaczenia konfiguracji ich cech osobowości czy też różnych potrzeb i motywów działania (por. Zigler, Bennett-Gates, Hodapp, Henrich, 2002; Lecavalier, Tasse, 2002). Inne trudności związane z podjęciem prac badawczych dotyczących dziedziny osobowości osób z niepełnosprawnością intelektualną są natury metodologicznej. Łączą się one z trafnością doboru techniki badawczej do poziomu rozwoju intelektualnego tych osób. Podjęto nieliczne próby przewyciężenia tych trudności: tworzone są skale obserwacyjne, które wypełniają opiekunowie osób z niepełnosprawnością intelektualną, określając, jakie dziecko jest (Zigler i in., 2002; Kostrzewski, 2002); opracowuje się techniki obrazkowe uzupełniane przez dziecko (Kunca, Haywood, 1969; Switzky, 1994 – za: Zigler, i in., 2002); wykorzystywane są techniki projekcyjne (por. Kostrzewski, 2002) lub obiektywne kwestionariusze mierzące różne cechy osobowości, które przeznaczone są dla dzieci młodszych o prawidłowym rozwoju intelektualnym (do takich technik należy 14-czynnikowy Kwestionariusz Osobowości R. B. Portera i R. B. Cattella, służący do pomiaru cech osobowości skupionych wokół 14 dwubiegunowych wymiarów u dzieci od 8 do 12 lat o prawidłowym rozwoju intelektualnym oraz starszych z lekką niepełnosprawnością intelektualną).

Omawiając problemy osobowości osób z niepełnosprawnością intelektualną, można wskazać na pewne koncepcje teoretyczne, które starają się określić, jakie są te osoby i jakie są główne mechanizmy ich działania. Jedną z takich koncepcji opracował Kurt Lewin (1934 – za: Kowalik, 1981). Opierając się na teorii pola wyjaśniającej strukturę osobowości człowieka o prawidłowym rozwoju intelektualnym, Lewin stwierdził, iż osoba z niepełnosprawnością intelektualną charakteryzuje się mniej zróżnicowaną, a bardziej sztywną budową osobowości. Fakt ten ma funkcjonalne konsekwencje głównie w postaci bezradności, trudności w rozumieniu i kontrolowaniu otoczenia, nieprzystosowawczych zachowań pedantycznych, braku spójności w myśleniu, ustanawianiu celów i zachowaniu, infantylizmu oraz dużej podatności na wpływy. Opierając się na założeniach psychoanalizy, M. L. Hutt i R. G. Gibby (1959 – za: Kowalik, 1981) opracowali inną koncepcję osobowości osób z niepełnosprawnością intelektualną. Stwierdzili, iż sfera nieświadomości i podświadomości nie różni się u nich zbyt, zaś świadomość jest znacznie mniejsza w porównaniu z osobami o prawidłowym rozwoju. Stąd

też powstają trudności w kontrolowaniu rzeczywistości, przystosowaniu do otoczenia oraz w samokontroli. L. L. Cromwell (1963 – za: Kowalik, 1981) próbował wyjaśnić główne mechanizmy rządzące zachowaniem osób z niepełnosprawnością intelektualną, korzystając z teorii społecznego uczenia się J. B. Rottera. W teorii tej prawdopodobieństwo wystąpienia określonego zachowania w danej sytuacji jest funkcją oczekiwania wzmocnienia tego zachowania oraz ważności dla człowieka tego wzmocnienia. Poziom oczekiwania wzmocnienia jest związany z tym, jak często człowiek wcześniej takie wzmocnienie otrzymywał w danego typu sytuacji lub ogólnie w swym życiu. Z powodu deficytów natury poznawczej osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną częściej ponoszą w życiu porażki niż odnoszą sukcesy, stąd też ich poziom oczekiwania wzmocnień pozytywnych, a tym samym poziom ich aspiracji jest mniejszy, stawiają sobie mało ambitne cele życiowe, a także częściej charakteryzują się biernością.

Ciekawe prace na temat struktury osobowości, jako znaczącej sfery determinującej funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną o etiologii kulturalno-rodzinnej, prowadzi od 40 lat Zigler (Zigler i in., 2002). Wykazał on wraz ze współpracownikami, że istnieje pięć głównych wymiarów w osobowości tych osób: (1) tendencja do pozytywnego reagowania – wymiar określa poszukiwanie kontaktów z innymi, głównie z dorosłymi, chęć bycia od nich zależnym, domaganie się nadmiernej uwagi i pochwał, a także zbytne spoufalanie się z obcymi; (2) tendencja do negatywnego reagowania – należy tutaj tendencja do izolowania się od innych oraz ostrożność w kontaktach interpersonalnych; (3) oczekiwanie sukcesu – jest to stopień oczekiwania sukcesu/lub porażki w sytuacji pojawienia się nowego zadania; (4) zewnątrzsterowność – czyli skłonność osoby do kierowania się wskazówkami innych ludzi odnośnie do rozwiązania trudnych lub niejasnych zadań; (5) motywacja działania – wymiar ten związany jest z przyjemnością mającą swe źródło w samym działaniu, w uporaniu się z trudnościami, w samej pracy bez oczekiwania na nagrodę zewnętrzną, oraz z gorliwością, odpowiedzialnością, przejawianiem inicjatywy. W dalszych swoich badaniach wyróżnili jeszcze dodatkowe dwa czynniki osobowości: posłuszeństwo – zrozumienie i zaakceptowanie, iż pewne polecenia muszą być wykonane w określonych sytuacjach, oraz ciekawość/twórczość – zainteresowanie otoczeniem, kreatywność. Gdy porównano osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz o prawidłowym rozwoju pod względem nasilenia poszczególnych wymiarów osobowości, to stwierdzono, iż osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną charakteryzują się większym poziomem zewnątrzsterowności oraz tendencją do pozytywnego re-

agowania, zaś mniejszym – ciekawości/twórczości, oczekiwania na sukces, posłuszeństwa i motywacji działania. Nie stwierdzono istotnych różnic między badanymi grupami pod względem tendencji do negatywnego reagowania.

Badania, które opisano w tym artykule, zostały przeprowadzone wśród dzieci 10-, 13-letnich z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz ich rówieśników o prawidłowym rozwoju z zastosowaniem 14-czynnikowego Kwestionariusza Osobowości, skonstruowanego przez Portera i Cattella na podstawie czynnikowej teorii osobowości Cattella. W literaturze przedmiotu można znaleźć opis badań za pomocą tej techniki, prowadzonych również dawniej. Ich wyniki przedstawiamy poniżej.

Należy wspomnieć, iż Cattell (1950, s. 2, 1967, s. 25) nazywa osobowością to, „co pozwala przewidzieć, co dana osoba zrobi, gdy znajdzie się w określonej sytuacji. [...] Osobowość [...] wiąże się z całym zachowaniem jednostki, zarówno zewnętrznym, jak i wewnętrznym”. W jego teorii najważniejsze pojęcie to cecha. Jest to „[...] struktura psychiczna, wywnioskowana z obserwowanego zachowania i służy wyjaśnianiu regularności i spójności zachowania” (Oleś, 2003, s. 133). Cechy dzieli się na: wspólne (występujące u wszystkich ludzi z różnym natężeniem, dające przez to podstawę do badań porównawczych) i indywidualne (charakterystyczne tylko dla danego człowieka, mają one charakter jakościowy), powierzchniowe (czyli dostępne obserwacji, ich przejawem są korelujące ze sobą zachowania) i źródłowe (inaczej ukryte, wyznaczają one różnorodne cechy powierzchniowe), środowiskowe (ukształtowane przez oddziaływania środowiskowe) i konstytucyjne (na których powstanie ma wpływ głównie dziedziczność), dynamiczne (wiążące się z pobudzeniem osoby do podejmowania różnych działań ukierunkowanych na osiągnięcie celu), zdolnościowe (związane z tym, jak efektywnie osoba osiąga określony cel) i temperamentalne (łącznie się z energią, szybkością, wrażliwością emocjonalną) (Cattell, 1967; Chlewiński, 1964; Chlewiński, 1987; Oleś, 2003; Hall, Lindzey, Campbell, 2004).

W Stanach Zjednoczonych badania nad różnicami w zakresie cech osobowości dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną i ich rówieśników o prawidłowym rozwoju umysłowym przeprowadzili B. B. Porter, J. L. Collins i M. R. McIver (1965 – za: Porter, Cattell, 1972), jak też R. Wilcox i J. L. Smith (1972 – za: Porter, Cattell, 1972), zaś w Polsce – J. Dąbrowska (1982). Porter, Collins i McIver (1965) zbadali 12-letnich uczniów szkół specjalnych dla dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Stwierdzili, że badani przez nich uczniowie różnią się od swoich rówieśników o prawidłowym rozwoju intelektualnym w za-

kresie takich wymiarów, jak: A⁻ (Schizotypia), B⁻ (Niska inteligencja), C⁻ (Niedojrzałość emocjonalna), F⁻ (Obniżone samopoczucie), G⁻ (Mniej dojrzały charakter), H⁺ (Śmiałość), J⁺ (Skrepowanie wewnętrzne), N⁺ (Ogłada towarzyska), O⁺ (Skłonność do obwiniania siebie), Q₃⁻ (Niedostateczne panowanie nad sobą).

Wilcox i Smith (1972) poddali badaniom dzieci w wieku od 8 do 12 lat uczęszczających do szkoły specjalnej dla uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz rówieśników o prawidłowym rozwoju. Dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną różniły się od dzieci z grupy kontrolnej w zakresie dziewięciu spośród czternastu wymiarów osobowości. Różnice te są następujące. Dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w porównaniu z rówieśnikami o prawidłowym rozwoju bardziej trzymają się na uboczu, są bardziej chłodne, myślą w sposób konkretny, nie potrafią myśleć w sposób abstrakcyjny, są bardziej ruchliwe, pobudliwe, niecierpliwie, domagają się uwagi ze strony otoczenia, mają mniej dojrzały charakter, są niestałe, mniej wytrwałe, łatwo rezygnują z wysiłku, wszystko robią na swój sposób, są bardziej skrepowane wewnętrznie, bardziej realistyczne, zwracają uwagę na względy towarzyskie, ujawniają niedostatek poczucia pewności, bardziej się martwią i denerwują, niedostatecznie kontrolują siebie, ujawniają niedomogę motywacji osiągnięć, ich aktywność jest bardziej nacechowana niepokojem (zob. Porter, Cattell, 1972, s. 51-52).

W 1982 roku Dąbrowska wykazała, iż dziewczęta w wieku 11-12 lat z lekką niepełnosprawnością intelektualną w porównaniu ze swoimi rówieśniczkami o prawidłowym rozwoju umysłowym są bardziej schizotypiczne (A⁻), myślą w bardziej konkretny sposób (B⁻), są mniej dojrzałe emocjonalnie (C⁻), bardziej zaś pobudliwe (D⁺), mają słabszy, mniej dojrzały charakter (G⁻), bardziej trzeźwo myślą (I⁻), są mniej wrażliwe pod względem estetycznym, bardziej realistyczne (N⁺), mają bardziej wzmożone napięcie nerwowe (Q₄⁺).

Badania prowadzone w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku za pomocą 14-czynnikowego Kwestionariusza Osobowości w Stanach Zjednoczonych, jak i w Polsce wskazują na mniej dojrzałą strukturę osobowości dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, na mniejszy poziom przystosowania się do otoczenia, mniejszą zdolność samokontroli oraz większe tendencje introwertywne w porównaniu z rówieśnikami o prawidłowym rozwoju intelektualnym.

Celem naszych badań jest również udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną różnią się od rówieśników o prawidłowym rozwoju intelektualnym pod względem cech osobowości mierzonych 14-czynnikowym Kwestionariuszem Osobowości, a także wskazanie, czy

ewentualne różnice między dwoma grupami osób są takiej samej natury jak w badaniach przeprowadzonych w latach sześćdziesiątych XX wieku.

Przyjęto hipotezę zakładającą istnienie różnic w zakresie cech osobowości mierzonych 14-czynnikowym Kwestionariuszem Osobowości między dziewczętami i chłopcami z lekką niepełnosprawnością intelektualną a ich rówieśnikami o prawidłowym rozwoju. Uszczegóławiając tę hipotezę należy wskazać, iż dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną będą charakteryzować się mniej dojrzałą strukturą osobowości, mniejszym poczuciem przystosowania do otoczenia oraz bardziej obniżonym nastrojem i mniejszą wiarą w siebie.

I. MATERIAŁ I METODA

1. *Osoby badane*

Zbadano łącznie (czyli w grupie kryterialnej, którą stanowiły dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, i kontrolnej, którą tworzyli rówieśnicy o prawidłowym rozwoju intelektualnym) 279 dzieci w wieku 10-13 lat: 92 dziewczynki z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz 87 ich rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym, 50 chłopców z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz 50 ich rówieśników o prawidłowym rozwoju intelektualnym, mieszkających w dużym mieście oraz w mieście o średniej wielkości. Wśród dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną badania prowadzono w sposób indywidualny (np. często czytano im poszczególne itemy kwestionariusza), zaś wśród dzieci o prawidłowym rozwoju intelektualnym – w sposób grupowy. Część badań przeprowadzili w ramach prac magisterskich na seminarium kierowanym przez prof. J. Kostrzewskiego: Halina Chmielewska, Mariusz Białkowski, Aleksandra Truta.

Technika zastosowana w badaniu. Do badań zastosowano 14-czynnikowy Kwestionariusz Osobowości R. B. Portera i R. B. Cattella „Co lubisz robić i o czym lubisz myśleć?” Kwestionariusz ten przeznaczony jest dla dzieci 8-, 12-letnich o prawidłowym rozwoju, a także starszych z niepełnosprawnością intelektualną. Mierzy on takie wymiary osobowości, jak: A: Cyklotymia – schizotypia, B: Wysoka inteligencja – niska inteligencja, C: Dojrzałość emocjonalna – niestałość emocjonalna, D: Pobudliwość – temperament spokojny, E: Dominacja – submisja, F: Surgencja – desurgencja, G: Silny charakter – słaby charakter, H: Śmiałość – nieśmiałość, I: Wrażliwość – brak wrażliwości, J: Skrępowany

wewnętrzne – mocny, krzepki, N: Refleksyjność – naiwność, O: Skłonność do obwiniania siebie – zadowolenie z siebie, Q₃: Wysoka samokontrola – niska samokontrola, Q₄: Wysokie napięcie nerwowe – niskie napięcie nerwowe.

Badania wykazały, iż jest to dość rzetelna i trafna technika pomiaru osobowości dzieci (Kostrzewski, 1964, 1967, 1976).

II. WYNIKI

Aby określić, które cechy osobowości najbardziej różnicują dzieci z grupy kryterialnej i kontrolnej, zastosowano analizę dyskryminacyjną (przeprowadzoną oddzielnie w grupach chłopców i dziewcząt), a także procedurę krokową, która jest oparta na minimalizowaniu wskaźnika λ Willksa. W procedurze tej do kolejnego kroku włączana jest ta zmienna, która ma najmniejszą wartość wskaźnika λ .

Wyniki przeprowadzonej analizy dyskryminacyjnej, tj. nazwy zmiennych predykcyjnych, wartości wskaźników λ Willksa oraz poziom istotności, zawierają tabele 1 i 2.

Tab. 1. Wyniki analizy dyskryminacyjnej dla wyodrębnionych grup chłopców: niepełnosprawnych intelektualnie i o prawidłowym rozwoju intelektualnym

Krok	Nazwa zmiennej	λ Willksa	p
1	B – Wysoka inteligencja – niska inteligencja	0,43389	0,0001
2	F – Wzmoczone samopoczucie – obniżone samopoczucie	0,34581	0,0001
3	O – Skłonność do obwiniania siebie – zadowolenie z siebie	0,32058	0,0001
4	I – Wrażliwość – brak wrażliwości	0,31043	0,0001
5	C – Dojrzałość emocjonalna – niestałość emocjonalna	0,29829	0,0001
6	Q ₃ – Wysoka samokontrola – niska samokontrola	0,28995	0,0001
7	E – Dominacja – submisja	0,28215	0,0001
8	D – Pobudliwość – temperament spokojny	0,27908	0,0001
9	Q ₄ – Wysokie napięcie nerwowe – niskie napięcie nerwowe	0,27498	0,0001

Tab. 2. Wyniki analizy dyskryminacyjnej dla wyodrębnionych grup dziewcząt: niepełnosprawnych intelektualnie i o prawidłowym rozwoju intelektualnym

Krok	Nazwa zmiennej	λ Willksa	p
1	B – Wysoka inteligencja – niska inteligencja	0,41440	0,0001
2	Q ₃ – Wysoka samokontrola – niska samokontrola	0,40362	0,0001
3	H – Śmiałość – nieśmiałość	0,39597	0,0001
4	E – Dominacja – submisja	0,39161	0,0001
5	N – Refleksyjność – prostota	0,38288	0,0001
6	F – Wzmoczone samopoczucie – obniżone samopoczucie	0,37947	0,0001

W ostatecznym modelu analizy dyskryminacyjnej przeprowadzonej w grupach chłopców (z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz o prawidłowym rozwoju) pozostało dziewięć zmiennych – czynników osobowości: B – Wysoka inteligencja – niska inteligencja, F – Wzmoczone samopoczucie – obniżone samopoczucie, O – Skłonność do obwiniania siebie – zadowolenie z siebie, I – Wrażliwość – brak wrażliwości, C – Dojrzałość emocjonalna – niestałość emocjonalna, Q₃ – Wysoka samokontrola – niska samokontrola, E – Dominacja – submisja, D – Pobudliwość – temperament spokojny, Q₄ – Wysokie napięcie nerwowe – niskie napięcie nerwowe. Zmienne te łącznie najbardziej różnicują dwie grupy badanych chłopców. Wyjaśniają one 73% zmienności. Poprawnie zaklasyfikowano do poszczególnych grup badanych chłopców na podstawie wyróżnionych wymiarów osobowości w 98,0% (do grupy niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim – w 98,0%, a do grupy – o prawidłowym rozwoju intelektualnym – w 98,0%). Dzięki tej procedurze określono cechy dyskryminacyjne spośród wszystkich zmiennych włączonych do analizy, ustalono, które z tych cech są istotne, które zaś redundacyjne wobec tych pierwszych. Analiza dyskryminacyjna wykazała więc, iż chłopcy z lekką niepełnosprawnością intelektualną charakteryzują się istotnie niższym niż przeciętny poziomem inteligencji, mniejszą zdolnością do refleksji, bardziej obniżonym samopoczuciem, przywiązywaniem większej wagi do spraw wewnętrznych, większym poczuciem nieprzystosowania i osamotnienia, większą drażliwością, ale również większą czułością i wrażliwością, zależnością, mniejszą dojrzałością emocjonalną, zmiennością, mniejszą umiejętnością kontroli sfery uczuciowej i mniejszym poczuciem swojego Ja, większą zależnością, skłon-

nością do podporządkowania się i większą pobudliwością, nadruchliwością, a także mniejszym napięciem nerwowym.

Przeprowadzona analiza dyskryminacyjna w grupie dziewcząt z lekką niepełnosprawnością intelektualną i o prawidłowym rozwoju wykazała, iż grupy te różnicuje najlepiej w łącznym działaniu sześć czynników osobowości: B – Wysoka inteligencja – niska inteligencja, Q₃ – Wysoka samokontrola – niska samokontrola, H – Śmiałość – nieśmiałość, E – Dominacja – submisja, N – Refleksyjność – prostota, F – Wzmoczone samopoczucie – obniżone samopoczucie.

W modelu największe znaczenie dla zróżnicowania dwu grup ma zmienna pierwsza, potem druga i kolejne. Wartość współczynnika λ w kolejnych krokach zmniejsza się, tzn. że zróżnicowanie między grupami jest coraz mniejsze. Można jeszcze dodać, iż współczynnik ten określa stopień niewyjaśnionej wariancji po włączeniu danej zmiennej do równania; czyli łączny procent zmienności wyjaśnianej przez funkcję dyskryminacyjną można określić na podstawie wartości współczynnika podanej przy ostatnim czynniku. W tym przypadku sześć czynników osobowości wyjaśnia łącznie 63% zmienności. Wskaźnik efektywności funkcji dyskryminacyjnej określono jeszcze poprzez ocenę efektywności klasyfikacji. Poprawnie zaklasyfikowano do poszczególnych grup badane dziewczęta na podstawie wyróżnionych wymiarów osobowości w 88,27% (do grupy niepełnosprawnych umysłowo w stopniu lekkim – w 91,3%, a do grupy o prawidłowym rozwoju intelektualnym – w 85,1%).

Na podstawie analizy dyskryminacyjnej, która wyróżnia zmienne najbardziej różnicujące w łącznym działaniu dwie grupy osób, można stwierdzić, iż dziewczęta z lekką niepełnosprawnością intelektualną są – w porównaniu z dziewczętami o prawidłowym rozwoju – mniej inteligentne, bardziej opanowane, ważniejsze są dla nich powszechnie uznane wartości moralne, są bardziej uprzejme i ambitne w dążeniu do tego, co dobre, a także bardziej nieśmiałe i unikające towarzystwa, ostrożne, uległe i zależne, naiwne i łatwowierne; ich myślenie jest bardziej nasycone uczuciowością, mają bardziej obniżone samopoczucie, są bardziej przygnębione, niespokojne, nierozmowne.

III. WNIOSKI

Celem prezentowanych badań było określenie, czy występują różnice między 10-, 13-letnimi chłopcami i dziewczętami z lekką niepełnosprawnością intelektualną (grupy kryterialne) oraz ich rówieśnikami o prawidłowym rozwoju (grupy

kontrolne) w zakresie cech osobowości mierzonych 14-czynnikowym Kwestionariuszem Osobowości Portera i Cattella.

Wyniki badań zanalizowano za pomocą analizy dyskryminacyjnej. Tę metodę statystyczną zastosowano oddzielnie w grupach chłopców i dziewcząt. W modelu analizy dyskryminacyjnej przeprowadzonej w grupach chłopców z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz o prawidłowym rozwoju wystąpiło dziewięć zmiennych. Na podstawie tych oszacowań można stwierdzić, iż osobowość chłopców z lekką niepełnosprawnością intelektualną charakteryzuje się mniejszym stopniem integracji w porównaniu z rówieśnikami o prawidłowym rozwoju. Trudniej przystosowują się oni do różnych warunków otoczenia, cechuje ich mała pewność siebie, większe subiektywne poczucie winy. Są mniej spokojni i trudniej im kontrolować siebie, co może sprawiać, iż mniej precyzyjnie analizują otoczenie, zbyt pochopnie dokonują jego oceny, a także mniej dokładnie potrafią skupić się na analizie swojego zachowania. Mniej wierzą we własne siły, są skłonni do martwienia się i ulegania przygnębieniu, co sprawia, iż trudniej im radzić sobie z przeciwnościami losu, a także motywować się do działania i przejawiania inicjatywy, oczekiwać na sukces. Te cechy współwystępują z zależnością od innych ludzi, naiwnością i lękiem przed samodzielnym działaniem oraz z silną chęcią sprostaną wymogom otoczenia. W mniejszym stopniu wykazują zainteresowania naukowe oraz cechują się mniejszą zdolnością do refleksji i do precyzyjnego myślenia. Wykazują mniejszą samodzielność w działaniu. W stosunku do innych są serdeczni, czuli, wrażliwi, zauważa się przy tym poczucie odrzucenia i samotności, niższości, mniejszej wartości, chęć przypodobania się innym. Bardzo ważne jest dla nich postępowanie według zasad moralnych oraz szanowanie praw innych ludzi (należy dodać, iż różnica w czynniku G między dwoma grupami chłopców ujawniła się w dodatkowo przeprowadzonym teście *t* Studenta).

Model analizy dyskryminacyjnej oszacowany w grupach dziewcząt zawiera sześć zmiennych. Podobnie jak chłopcy, również dziewczęta z lekką niepełnosprawnością intelektualną charakteryzują się nieprzystosowaniem osobowościowym, skłonnością do obwiniania siebie (różnice w czynniku O – skłonność do obwiniania siebie – zadowolenie z siebie ujawniły się w obliczeniach przy zastosowaniu *t* Studenta), większym napięciem lękowym, obniżonym samopoczuciem, przygnębieniem, zamknięciem się w sobie. Są one mniej dojrzałe intelektualnie i emocjonalnie niż ich rówieśniczki z grupy kontrolnej. Charakteryzuje je skłonność do izolowania się od ludzi, mniejsza pewność siebie, poczucie braku przystosowania do różnych wymagań życia. Są nieśmiałe, mało aktywne, ostrożne,

unikające towarzystwa, skłonne do rozgoryczeń, a także naiwne, kierujące się w życiu sercem. Ujawniają się więc u nich pewne skłonności autoagresywne, zaś w stosunku do innych – zależność i łatwość ulegania wpływom. Ponadto ważne jest dla nich dążenie do wartości uznanych w społeczeństwie za pozytywne oraz do tego, aby być akceptowanym społecznie.

Wyniki badań potwierdzają więc sformułowaną na wstępie hipotezę zakładającą istnienie różnic w zakresie cech osobowości między osobami z lekką niepełnosprawnością intelektualną i osobami o prawidłowym rozwoju. Profil osobowości – zarówno dziewcząt, jak i chłopców – świadczy raczej o małym poziomie dojrzałości emocjonalnej i intelektualnej oraz o trudnościach w przystosowaniu się do otoczenia i radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, jakie niesie życie. Podobne wnioski można znaleźć też w istniejącej literaturze. Na przykład Komender (2002), charakteryzując osoby z niepełnosprawnością intelektualną, wymienia następujące ich cechy: impulsywne zachowania, trudności w samokontroli, nieadekwatna lub niska samoocena, mały wgląd w siebie oraz mała odpowiedzialność i/lub jej brak, lęk przed utratą opiekuna, małe oczekiwanie sukcesu. Na mniej dojrzałą strukturę osobowości osób z niepełnosprawnością intelektualną wskazują też prace teoretyczne takich autorów, jak: Lewin (1934), Hutt i Gibby (1959), Cromwell (1963) (za: Kowalik, 1981), oraz empiryczne, np. Ziglera i współautorów (2002).

Zarówno dziewczęta, jak i chłopców z lekką niepełnosprawnością intelektualną cechuje bezradność, poczucie nieprzystosowania, a także odrzucenia. Wydaje się jednak, iż w grupie chłopców cechy te współwystępują z większymi trudnościami w kontroli siebie i swoich emocji, w rekonstrukcji swego zachowania, a w grupie dziewcząt – z poczuciem małej efektywności, niską samooceną, nieśmiałością oraz pewnym niedopasowaniem interpersonalnym związanym z lękowym nastawieniem w kontaktach społecznych.

Warto jeszcze zwrócić uwagę, iż zarówno chłopców, jak i dziewczęta z grupy kryterialnej charakteryzuje duża chęć sprostania wymogom otoczenia bycia akceptowanym społecznie, co może się wiązać z pragnieniem jak najbardziej godnego życia (dla nich często oznacza to: jak pełnosprawni rówieśnicy). Te cechy pojawiają się wraz z poczuciem nieefektywności, małym oczekiwaniem sukcesu, co najczęściej jest wynikiem rzeczywistych doświadczeń porażki osób z deficytami poznawczymi. Taki brak spójności między pragnieniami i przeżyciami tych osób jest nie tylko źródłem głębokiego cierpienia, ale może stanowić duże ryzyko wystąpienia u nich różnego typu zaburzeń emocjonalnych, które pojawiają się

częściej w populacji dzieci, młodzieży i dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną w porównaniu z rówieśnikami o prawidłowym rozwoju (por. Luckasson, 2002).

Starając się dokonać pewnej metaanalizy wyników badań nad cechami osobowości dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, prowadzonych przed czterdziestu laty i aktualnie, można wskazać na występowanie wielu podobieństw między nimi, ale ujawniają się też pewne różnice. Tak jak i wcześniejsze badania, tak i obecnie prezentowane wskazują na mało dojrzałą emocjonalnie i intelektualnie strukturę osobowości dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, duże poczucie nieprzystosowania do otoczenia, osamotnienia i odrzucenia, obniżone samopoczucie. Natomiast najważniejsza różnica sprowadza się do tego, iż opisane w niniejszym artykule badania ujawniły ich przyjazne nastawienie do innych ludzi oraz przywiązywanie większego znaczenia do zasad moralnych i praw innych ludzi. Być może wynika to z propagowania idei integracji, która sprawia, iż otoczenie życzliwiej patrzy na osoby niepełnosprawne, co bardziej je „ośmiela” i wyzwala w nich również bardziej przyjazne zachowania. Może to też być wynikiem systemu nauczania, większego uwrażliwienia dzieci z niepełnosprawnością intelektualną na wartości moralne, niż miało to miejsce czterdzieści lat temu.

Gdybyśmy skupili się jedynie na analizie nieprzystosowawczych, sprawiających często wiele cierpienia osobom i ich otoczeniu cechach, to nie byłby to pełny obraz struktury osobowości dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Należy zauważyć, iż wykazują one – w większym stopniu niż ich rówieśnicy o prawidłowym rozwoju intelektualnym – względ na innych ludzi, bardziej „kierują się sercem”, są bardziej uprzejmi, łagodni, wrażliwi, ważniejsze są dla nich wartości moralne (należy wyjaśnić, iż cechy te stwierdzono zarówno w wyniku przeprowadzonej analizy dyskryminacyjnej, jak i dodatkowo bardziej podstawowych obliczeń przy zastosowaniu testu *t* Studenta, który np. ujawnił, iż chłopcy z lekką niepełnosprawnością intelektualną mają wyższe wyniki w czynniku G – Silny charakter – słaby charakter, zaś niższe w czynniku N – Refleksyjność – prostota w porównaniu z rówieśnikami z grupy kontrolnej). Na takie cechy tej populacji wskazywał również Kępiński (1977, s. 178). Pisał on, iż osoby te mają bardziej prosty stosunek do życia, są mniej wyrafinowane, a bardziej życzliwe, szczerze i wrażliwe. Choć według tego autora profil osobowości osób z niepełnosprawnością intelektualną jest bardzo złożony, gdyż cechy te współwystępują często u nich z zupełnie przeciwnymi, np. z impulsywnością, napadami wściekłości, agresją, co wynika głównie z deficytu samokontroli. Przy interpretacji tych

wyników ciekawe wydaje się też spojrzenie Jeana Vanier (za: Krupska, 1988, s. 19), który twierdzi, iż mimo że osoba niepełnosprawna intelektualnie ma wiele deficytów, to ona i jej życie ma niezaprzeczną wartość; jest ona „w najważniejszym sensie pełną osobą”. Na jej braki można zaś spojrzeć jakby z innej strony. Według tego autora osoby te są wierne i uczuciowe, kierują się intuicją. To zaś, że żyją i myślą wolniej, sprawia, iż ludzie sprawni intelektualnie poprzez kontakt z nimi uważniej i głębiej mogą patrzeć na otaczającą rzeczywistość, a różnym sprawom nadać odpowiednie znaczenie. Mała kontrola siebie i swoich emocji – to w innej interpretacji brak obłudy, szczerłość, spontaniczność, bezbronność, autentyczność.

BIBLIOGRAFIA

- Białkowski, M. (2004). *Psychospołeczne uwarunkowania sukcesów szkolnych 10-, 12-letnich chłopców z lekką niepełnosprawnością intelektualną* (mps pracy magisterskiej, Warszawa, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Instytut Pedagogiki im. św. Jana Bosko).
- Cattell, R. B. (1950). *Personality*. New York: McGraw-Hill Book Comp.
- Cattell, R. B. (1967). *The scientific analysis of personality*. Baltimore, Md: Penguin Books, Inc.
- Chlewiński, Z. (1964). Elementy Cattellowskiej teorii osobowości. *Roczniki Filozoficzne*, 12, 4, 49-57.
- Chlewiński, Z. (1987). *Postawy a cechy osobowości*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Chmielewska, H. (2000). *Postawy wobec kłamstwa a cechy osobowości 12-, 13-letnich dziewcząt upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim oraz rówieśniczek o prawidłowym rozwoju intelektualnym* (mps pracy magisterskiej, Warszawa, Archiwum Biblioteki SIWCH).
- Dąbrowska, J. (1982). *Tempo uczenia się wzrokowo-słuchowego a niektóre cechy osobowości i powodzenie szkolne 11-, 12-letnich dzieci lekko upośledzonych umysłowo* (mps pracy magisterskiej, Warszawa, Archiwum Biblioteki Głównej APS).
- Hall, C., Lindzey, G., Campbell, J. (2004). *Teorie osobowości*. Warszawa: PWN.
- Kostrzewski, J. (1964). Czynniki kwestionariusze R. B. Cattella do badania osobowości dzieci i ich wartość diagnostyczna. *Roczniki Filozoficzne*, 12, 4, 59-79.
- Kostrzewski, J. (1967). Rzetelność i trafność polskiego przekładu 14-czynnikowego kwestionariusza do badania osobowości dzieci 8-, 12-letnich. *Roczniki Filozoficzne*, 15, 4, 57-70.
- Kostrzewski, J. (2002). Cechy osobowości osób z zespołem Downa. *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*, 12-13, 235-252.
- Kostrzewski, J., Kozłowska, E. (1976). Personality traits of boys aged 8 to 12 suffering from diagnosed neuroses with anxiety as dominant component. *Polish Psychological Bulletin*, 7, 4, 235-243.
- Kowalik, S. (1981). *Problemy rehabilitacji upośledzonych umysłowo*. Warszawa: PWN.
- Kepiński, A. (1977). *Lęk*. Warszawa: PZWL.

- Komender, J. (2002). Upośledzenie umysłowe – niepełnosprawność umysłowa. W: A. Bilikiewicz, S. Pużyński, J. Rybakowski, J. Wciórka (red.), *Psychiatria* (t. II, s. 617-644). Wrocław: Wyd. Med. Urban&Partner.
- Krupska, J. (1988). Jean Vanier i jego dzieło. W: D. Kornas-Biela (red.), *Osoba niepełnosprawna i jej miejsce w społeczeństwie* (s. 17-24). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Lecavalier, L., Tasse, M. J. (2002). Sensitivity theory of motivation and psychopathology: An exploratory study. *American Journal on Mental Retardation*, 107, 2, 105-115.
- Luckasson, R. (red.) (2002). *Mental retardation. Definition, classification, and systems of supports*. Washington: American Association on Mental Retardation.
- Oleś, P. (2003). *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa: Wyd. SCHOLAR.
- Pervin, L. A. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: GWP.
- Porter, R. B., Cattell, R. B. (1972). *Handbook for the Children's Personality Questionnaire (The CPQ)*. Champaign, III, IPAT.
- Truta, A. (2005). *Osobowościowe uwarunkowania postaw religijnych 12-letnich dziewcząt z lekką niepełnosprawnością intelektualną* (mps pracy magisterskiej, Warszawa, Archiwum Biblioteki UKSW).
- Zigler, E., Bennett-Gates, D., Hodapp, R., Henrich, Ch. (2002). Assessing personality traits of individuals with mental retardation. *American Journal on Mental Retardation*, 107, 3, 181-193.

PERSONALITY TRAITS 10-, 13-AGED CHILDREN WITH MILD MENTAL RETARDATION

S u m m a r y

The present study examined differences between the mild mental retarded children and their normally developing peers in regard personality traits measured by Children's Personality Questionnaire (the CPQ) designed by Porter and Cattell. The research was carried out on the group of 279 children aged 10-, 13-year old involving 92 mild mental retarded girls, 87 normally developing girls, 50 mild mental retarded boys, 50 typically developing boys. The results of this study revealed out, that mild mental retarded children characterize lower level of personality integration, more depressed, lower sense of adjustment to environment and emotional maturity, more simple-mindedness, sensibility, respect the moral norms and other people.

Key words: personality traits, mild mental retardation.

Translated by Konrad Janowski